

"נר לרגלי דבור"

קווים להארת דמותו ודרכו של הרב מ.צ. נריה זצ"ל

א. עולמם של גדולים

לא מעטים מגדולי ישראל הרגישו בקושי להעביר ולהבהיר לאחרים את תפיסת עולמם, דעתם והרגשתם. ככל שהנושאים הנידונים מורכבים, מסובכים, גבוהים, רגישים או דקים, כך מתגברים יותר הקשיים.

יש לתופעה זו סיבות מגוונות: הן מחמת הפער שבין עולמם הרוחני, הפנימי, המושגי, הרגשי והדימויי של גדולי ישראל לעולמם של אחרים; הן מסיבות הקשורות למצבים חברתיים או פסיכולוגיים, הן מחמת הסגנון הלשוני והן מפאת עומק המושגים וקוצר המשיגים. לאחרונה פורסמו דברים שאמר אבא זצ"ל למר יוחנן בן יעקב בשיחה שבעל-פה. יוחנן מיטיב לתאר את האווירה בשיחה:

הייתה זו שיחת נפש שהשתיקות והמחשבות רבו בה... לקראת סיום העזתי פנים ואמרתי לרב כי אני נדהם על כפל העולמות שבו הוא חי... שתיקה ארוכה הייתה בחדר. הרב לא הגיב על דברי אלה, לא סתר אותם ולא ניסה לרכך את חריפותם. רק קם מכסאו, חיבק אותי בחום ובירך אותי שאצליח בתפקידי ב'בני עקיבא'.

נראה כי השתיקות הרבות והארוכות הן הביטוי לקושי שתואר בראשית המאמר. על מנת להבין התבטאויות של גדולים, עלינו לנסות להאיר, עד היכן שידנו מגעת, את מקורותיהם ומושגיהם.

לכל דת, אידיאולוגיה, דעה ומידה, ישנה האישיות המהווה את הביטוי היישומי שלה בחיים. וכן גם ברמה האישית, כל אחד מאתנו נושא עמו מטען פנימי של "דמויות אב" הנשקפות אליו מבעד לחלוניות חייו ומנחות את אורחותיו. ידע תורני והיסטוריו-תורני רחבים, היכרות עם דמותם של גדולי ישראל (בעבר ובהווה), התנסויות אישיות ועוד - יוצרים אינטואיציות,

תחושות, פרופורציות ושיקולי דעת שתוקפן וערכן כגודל המעיינות שמהן נשאבו. חז"ל לימדו אותנו כי לשם השגת הבנה נכונה בתורה, יש חשיבות גדולה לקשר הקרוב, החי, בין התלמיד למלמד - "גדול שימושה של תורה יותר מלימודה". ערך ההיכרות הקרובה וההתחברות עם אישיותו של מעביר המסורת התורנית, גדול יותר מהלימוד והידע כשלעצמם. להבנה והדרכה נכונה אנו זקוקים כבר בצעדים הראשוניים בלימוד התורה, שהוא המעשה בעל הערך הגדול ביותר בהווייתנו היהודית, "ותלמוד תורה כנגד כולם".

ב. הישיבה בישראל

בבקשנו את הדרך הראויה ללימוד התורה, מתעוררות שאלות רבות: מה מידת המחויבות ללימוד תורה? כל יום, כל היום, או רק חלק מהיום? כמה שנים עלי להקדיש ללימוד וכמה לעבודה? באלו מקומות - בכל מקום, או ב"מקום תורה"? כמה עלי ללמוד בכמות ובאיכות? מהם נושאי הלימוד? ממי ללמוד? ולא פחות חשוב: ממי לא ללמוד? ועוד. - אלו הן שאלות מפתח לקביעת "סדר היום" החיצוני והפנימי שלנו; ואכן זקוקים אנו להכוונה גדולה כיצד להחזיק בעץ החיים.

"כי הם חיינו". "תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית, אם מקבלים ישראל את התורה מוטב ואם לאו, אחזיר אתכם לתוהו ובוהו". עולם בלי תורה הוא תוהו ובוהו. יהודי בלי תורה הוא עם-הארץ.

לשם לימוד התורה, קיים מוסד שאינו מפורש בתנ"ך, מוסד זה הוא בית המדרש, הישיבה. במסורת התורה שבעל-פה נמסר כי הוא עתיק מאוד, והוא קדם אפילו לאברהם אבינו. * "בית מדרשם של שם ועבר" היה בית החינוך של אבות האומה. "אברהם אבינו, זקן ויושב בישיבה... יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה" (יומא כח, ב). יעקב אבינו היה "איש תם יושב אוהלים", ולפני צאתו לחרן "נטמן" בבית מדרשו של עבר לארבע עשרה שנים. מאז לא פסקו בית המדרש והישיבה מללוות את האומה לדורותיה.

* בגלות מצרים: "ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף" - "להקים לו בית תלמוד".

* בגלות בבל: ישיבות סורא, פומבדיתא ונהרדעא.

* וכן לאורכה של כל ההיסטוריה היהודית, בית המדרש והישיבה היו המקום בו הועברה והונחלה תורתה של האומה, נשמת אפה, מדור לדור. אף המשורר ח. נ. ביאליק, תלמיד ישיבת וולוז'ין, הגדיר יפה את הישיבה כ"בית היוצר לנשמת האומה".

הישיבה היא כור ההיתוך בו מתעצבת בלהט אש קודש נשמתה של כנסת ישראל. לימדונו חז"ל כי "תלמידי חכמים אין אור של גהינם שולטת בהן ק"ו מסלמנדרה" (חגיגה כז, א). וברש"י - "חיה הנבראת מן האור כשבוערין אש במקום אחד שבע שנים תמיד בלי הפסק". יונתן בן עוזיאל, כשעוסק בתורה, "עוף שפורח עליו, מיד נשרף" (סוכה כח, א).

בית המדרש - הוא המקום בו קיימת השאיפה המקסימלית ללימוד התורה כנתינתה מסיני, בתהליך השתלמות אישי ולימודי, במ"ח דברים שהתורה נקנית בהם.

בית המדרש - הוא המעיין אשר השקה במים חיים את האומה, "אין מים אלא תורה".
בית המדרש - הוא מקור החמימות הממיסה את הקרח, הקרירות, האדישות והצינה שבלב.
בית המדרש - הוא המוקד בו נשרפים היצרים הבורחים שבלב וכלות הדעות הפסולות שבראש.

אם פגע בך מנוול זה, מושכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח, אם ברזל הוא מתפוצץ.

הישיבות - הן פכי השמן הטהור, החתומים בחותמם של הכהנים הגדולים המשמשים בהיכלי הקודש של דעת תורה. מהן מודלקת אש הקודש של נרות התמיד, המאירים את דרכו והליכותיו של עם ישראל בכל המקומות, הזמנים והמצבים. "נר לרגלי דברך..."

ג. מסירות נפש על לימוד תורה

במסירות נפש כפשוטה, בסיכון חיים יום יומי, המשיכו תלמידי ישיבות ללמוד תורה בהתמדה מופלאה. כשגזר ברוסיה שלא ללמוד תורה, יצאו ממנה תלמידי ישיבה (הרב ישראל, הרב סלומון והרב שדמי - זצ"ל) עטופים בסדינים לבנים, בשלג, בחשכת הלילה, בידעה ודאית שאם יזוהו על ידי שומרי הגבול יירו במקום וייעלמו לעד בשלג הכבד.

אבא זצ"ל בנערותו למד בישיבה קטנה שהייתה בעזרת הנשים של בית הכנסת "שואבי המים" במינסק. ידע המלמד, הגאון הצדיק הרב יהושע צימבליסט זצ"ל, וידעו התלמידים, כי אם ייתפסו בלימודם הם צפויים להישלח לערבות השלג בסיביר. כעשרים מליון רוסים, שלא צייתו להוראות השלטון הקומוניסטי, נהרגו וקפאו שם למוות.

ידעו שונאי ישראל בכל הדורות מה הן בתי המדרשות והישיבות לעם ישראל וניסו לפגוע בהם בכל דרך וגזירה אפשרית. לעומתם, ידעה האומה לדורותיה לשמור על בית המדרש והישיבה כעל בבת עינה.

ד. ישיבת וולוז'ין

ישיבת וולוז'ין המעטירה, ממשיכת מורשת הגר"א, העמידה תלמידים הרבה שהגדילו תורה והאדירה. בוולוז'ין עסקו בתורה כל יום, כל היום כפשוטו. משמרות לומדים עמדו על משמרת התורה עשרים וארבע שעות ביממה. כך הבינו בוולוז'ין את הפסוק "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתיו".

הרב קוק למד בישיבת וולוז'ין והמשיך את מורשתה, ונחשב לבחיר תלמידיו של הנצי"ב. אבא זצ"ל עלה לארץ, למד בישיבת 'מרכז הרב' ודבק בדרכו של מורו ורבו המובהק, הרב

קוק זצ"ל, וקיבל ממנו את דרכה של תורה ולימודה. ישיבת וולוז'ין נסגרה ותלמידיה נאלצו לחפש מקומות מסתור קטנים בהם יוכלו להמשיך בלימודם. על מה ולמה נסגרה הישיבה? משום אי קיום גזירת הממשלה הרוסית על לימוד השפה הרוסית במסגרת הישיבה! הרב מאיר בר אילן (ברלין) ז"ל בנו של ראש ישיבת וולוז'ין (הנצי"ב), כותב על כך בספרו "מוולוז'ין עד ירושלים" (ח"א עמ' 163):

...עמד אבא זצ"ל על דעתו כי בתוך הישיבה אין מקום ללימוד רוסית. היו רואים בעין טובה את מי שבא ללימוד בישיבה והביא עמו השכלה שקנה לו קודם. הבינו יפה את זה שאחרי עוזבו את הישיבה היה מכין עצמו לקראת בחינות. אבל בתוך הישיבה עצמה דרשו מאת התלמיד התמכרות שלימה ללימוד התורה ותנו לא!

הבעיה של "ידיעת הרוסית" מצד אחד ושלא תעמוד בסתירה ללימוד התורה מצד שני, הייתה קשה לא רק בישיבת וולוז'ין. היא העסיקה בימים ההם הרבה מגדולי ישראל, אשר הם כשלעצמם לא היו מתנגדים להשכלה פחות או יותר, אילו לא הפריע הדבר לרוח המסורת ולריכוז הכוחות הרוחניים בש"ס ופוסקים. ...וכשהגיע הדבר לידי כך שלא הייתה ברירה אחרת והיה הכרח להסכים ללימוד הלשון הרוסית בישיבה, עשו זאת כמי שכפאו שד וביקשו תחבולות לצמצם עד כמה שאפשר את שעות הלימוד הזה.

הרב בר-אילן ממשיך ומספר שהתלמידים לא רצו לבטל לימוד תורה, עד אשר: אבא זצ"ל בכבודו ובעצמו היה נכנס לישיבה, ניגש אל השולחן שלפניו יושבים הרשומים כתלמידים ב'כתה' ומתחנן אליהם: "אנא, בני, בטלו שעה מלימוד התורה ורדו אל ה'כיתה'... עשו זאת למען הישיבה, תלמוד תורה דברים...". הייסורים הנפשיים של המורה הגדול שהיה מוכרח לבקש בקשה זו, ושל התלמידים המבוגרים שהיו מוכרחים לעשות זאת למענו, יכול לתאר לעצמו כל בעל נפש. וכן הוא כותב שם (ח"ב עמ' 401):

בדורות הקודמים היו לומדים מפני שיהודי צריך ללימוד תורה... ולפיכך היו הישיבות מקום של תורה בלי ענייני לווי. תכליתה היחידה של ישיבה הייתה, לקנות שם תורה...

הרבה אנשים גדולים, גאונים וראשי ישיבות נלחמו נגד לימוד המוסר בישיבות כמו נגד לימוד ההשכלה, משום שבשני הדברים גם יחד ראו צמצום האידיאל של לימוד תורה לשמה, בלי תוספת כלשהי. שום איש מן המתנגדים, וודאי לא היה לו כלום נגד העיון בספר מוסר ורבים לא התנגדו ללימוד שפות והשכלה. אבל לעשות את הלימודים האלה למקצוע הנלמד בישיבה, לו יהא גם מקצוע טפל, את זה לא יכלו להניח.

ה. בין ראי"ה לחזון

דמות ה"מתמיד" - הלומד תורה לשמה, דבוק בלימודו ואינו מסיח דעתו מעסק התורה ועמלה, אשר גופו, ליבו ונשמתו בוערים באש אהבת התורה - זו הדמות המבטאת את שלמות לימוד התורה והדבקות בנותן התורה.

בדור הקודם התפרסם ה'חזון-אי"ש' כאישיות המשלבת גאונות רב תחומית, התמדה נדירה וצדקות גדולה וזכה להיות סמל ומופת ללומדי התורה.

מחלוקות גדולות קיימות בין הדרכים שסלל הרב קוק זצ"ל במציאות המתחדשת בארץ ישראל לדרכים שסלל החזון"א. הרב קוק נתפס בעינינו כמאור הגדול של הציונות הדתית והחזון-איש כמאור הגדול של הציבור המוגדר "חרדי".

בספר "בשדה הראי"ה" שחיבר אבא זצ"ל על הדמויות שהיו קשורות אל הרב זצ"ל, יש פרק מיוחד ("ראי"ה וחזון") על הקשרים והיחסים בין הרב קוק לבין החזון איש. מן המסופר שם נוכל ללמוד כי אנשים גדולים, על אף המחלוקות שביניהם ובלא לטשטש את נקודות המחלוקת, מסוגלים לכבד אחד את השני ולהעריך את מעלותיו המיוחדות.

החזון"א העריך מאוד את הרב זצ"ל ופנה אליו בנוסח "הוד כבוד מרן שליט"א". בהנחת אבן הפינה לישיבת "בית יוסף" בבני ברק, בעת שקם הרב קוק לשאת את דבריו, "קם לכבודו החזון"א ממקום מושבו והוא נשאר עומד כל הזמן על רגליו, עד תום דבריו של הרב". הוא סרב להצעה להתיישב והסביר את עמידתו באמירה קצרה: "התורה עומדת".

גם הרב קוק זצ"ל העריך מאוד את החזון"א. כשקיבל את ספריו "הרב עיין בספרים וקבע מיד: "אלו דברי תורה לא מסוג המחברים בני זמננו, זהו לימוד ועיון מסוג דורות קודמים..."

בהמשך העיון בספריו התעניין באישיותו של המחבר ששמו אינו מופיע בשער ספריו. כשמסרו לו פרטים עליו, שלא נכנס מעולם לעול רבנות והתבודד במשך עשרות שנים בסתר אוהלו ועסק בתורה בשקידה עצומה, הגיב ואמר:

זכות הייתה למחבר שהיה משוחרר מעול ציבור. בימי עלומי אף אני רציתי ללכת בדרך זו, אולם חזקה עלי פקודת ה'חפץ חיים' זצ"ל ונאלצתי לקבל רבנות. (לאור אמירה זו יש מקום לחשש שגם לרב קוק הייתה בעצם "דמות אחרת", החזון איש, והוא חי באילוצים ולחצים שהופעלו עליו...).

כששכב הרב זצ"ל על ערש דווי, נודע לו כי ה"חזון איש" רוצה לבוא לבקרו. אמר הרב: החזון איש הוא מן השקדנים היחידים שבדור ואני חס מאוד על ביטול התורה שלו. אנא, מסור נא לו שאני מבקש שיתפלל עבורי מביתו.

ו. הרב נריה וה"חזון-איש"

שילוב צבעי הדמויות של הגאון מוילנא, ר' חיים מוולוז'ין, הנצי"ב מוולוז'ין, ה"חפץ חיים", הרב קוק, ה"חזון איש" זצ"ל ועוד רבים מעולם החסידות והמוסר שאין אנו יכולים לפרטם,

יצר את הרבגוניות באישיותו של אבא זצ"ל, את תפיסת עולמו התורנית ואת דרכו החינוכית. ישיבות וולוז'ין, ראדין ומרכז הרב, עמדו לנגד עיניו כדגמי מופת לבתי היוצר, בהם מתקיימת ומונחלת מדור לדור נשמת האומה.

ב"פרקי וולוז'ין" ביטא את יחסו העמוק אל המסורת הישיבתית כפי שעוצבה על ידי תלמידי הגר"א מוילנא. מתיאורו את תהליך יצירתה של הישיבה ניתן לעמוד על המקורות הנוספים שהאירו את דרכו בעיצוב דמותה של הישיבה ("המחנך" עמ' 6):

...והנה התגברנו על חבלי יצירה ראשוניים, ונוצרה ישיבה בעלת אופי משלה - בית מדרש לנוער שכולו ישראלי. נקבע נוסח מקורי הממוזג מכמה יסודות: דרך הלימוד הליטאי, סדר היום והרצינות של ישיבות מוסר, חמימות חסידית וערנות חלוצית... על כל אלו חופפים רוחו ודברו של מרן הרואה הגדול - הגראי"ה קוק זצ"ל. בחוברת שכתב על "בני הישיבות וגיוסם" (עמ' ט) הוא מתאר ומעריך את: ...דמותו האגדית של המתמיד שכל זמנו ומהותו נתונים לתורה... לא רק מתוך רצון לשמור על כל כמות של זמן, הוא שוקד על תלמודו, לא רק כדי לדעת יותר ויותר, משעבד הוא את כל כולו ללימוד. שקידה בתורה זה לא רק ענין של תוספת ידע - הרציפות של הלימוד היא מטרה כשלעצמה.

והוא הדין ההתמדה באיכות - ההשתקעות הגמורה בעולמה של תורה, זהו ערך מיוחד לעצמו.

לדרגה גבוהה זו של המתמיד קשה גם קשה לעלות, אולם קל מאוד לרדת (ורבים הגורמים לירידות). מאמציהם הבלתי פוסקים של ראשי הישיבות מכוונים ליצירת המתח הגבוה, הרוחני והנפשי, לחץ האטמוספירה הרמה של הלימוד הישיבתי, שבה ניתכת הנפש מחדש, שבה ניתן לצקת אותה יציקה שכולה פלדה, שבה מתחשלת הנשמה היהודית ומגיעה ליכולת עמידה בפני "כל מיני פורעניות המתרגשות לבוא לעולם".

דמותו של החזון-איש הייתה בעיניו דגם ללומד תורה לשמה, שאין לו בעולמו אלא תורה הנלמדת בקדושה ובטהרה. דמות זו מגשימה את דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל: ...כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ד' לשרתו ולעובדו לדעה את ד' והלך ישר כמו שעשהו הא-להים ופרק מעל צווארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם - הרי זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק

לו כמו שזכה לכוהנים ללוויים. הרי דוד ע"ה אומר: "ד' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי"¹.
 לחיים כאלו נכסף דוד המלך:
 אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש, שבתי בבית ד' כל ימי חיי, לחזות בנועם ד'
 ולבקר בהיכלו.

ז. ישיבת "בני עקיבא" - כפר הרא"ה

ישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה, הוקמה בשעתו כחלק מפעילות תנועת הנוער שחרטה על דיגלה את הסיסמא "תורה ועבודה" ושרה בהמנונה "יזהיר לכם כוכב תורה, דרככם סוגה בעבודה... ראשינו בעמקי תורתה, כפינו ברגבי אדמתה". מטרת הישיבה הייתה להכשיר ולהכין את חניכי התנועה הכנה רוחנית-תורנית לקראת הגשמה בקיבוץ. וכך הם שרו ב"שיר הישיבה":

...נייסדה נא קבוצה לתפארת, אין כמוה מהודו ועד כוש,
 לתורה, לעבודה ולמשמרת, בגמרא, ברובה ובמכוש.
 אך בטרם נקים קבוצתנו, נייסד ישיבה נפלאה,
 כמוה לא חזו אבותינו מלאה בתורה וביראה...

במשך שנותיה הראשונות של הישיבה הגיעו אליה נערים בני שלוש-עשרה, חניכי התנועה, בהכוונת התנועה. הם למדו רק לימודים תורניים, כל יום, כל היום, בהתמדה ובשמחה. הם הבינו כי בלי יסודות מוצקים של לימוד תורה והשקפה אמונית, אי אפשר יהיה לבנות קיבוץ ברמה דתית גבוהה. הם הרגישו שבלא שורשים עמוקים היונקים ממעיינות האומה, לא יהיה בכוחם לעמוד בסערות המנשבות סביבם, סערות ההשכלה והחלוציות החילוניות. הם ידעו (בגיל שלוש עשרה!) שבכדי לחיות חיים שבהם לא רק העבודה תהיה עבודה, אלא גם וראשית כל - התורה תהיה תורה. צריך ללמוד בישיבה בהתמדה, יום ולילה, לפחות שנתיים. הם באו כדי ללמוד בישיבה תורנית-ציונית-דתית, בדרכו של הרב קוק זצ"ל. אחד מראשוני הישיבה, משה פישר, מתאר את אוירת הישיבה (מובא ב"המחנך" עמ' 21):

לא אשכח לעולם אותו רטט של קדושה שעבר עלי... מתוך אותה סביבה, הולכת ומתפתחת דמותו הרוחנית של החבר, בתוך אותו הווי שכולו רוחני...

1. את הסתירה בין מה שכתב כאן, לבין מה שפסק הרמב"ם בפרק ג מהלכות ת"ת על "כל המשים עצמו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה...", מיישב כאן הרדב"ז: "דהיינו באופן שלא ישליך עצמו על הציבור".

בספר נפש החיים (שער א פרק ח), מבחין ר' חיים מוולוז'ין בין דרכו של ר' ישמעאל - המחייב "הנהג בהן מנהג דרך ארץ" - כדרך לרבים, לבין דרכו של רשב"י - הסובר כי "בעושי רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים" - כדרך למעטים. עיין שם בהרחבה.

כל החברים יודעים את מטרתם, יודעים הם לקראת מה הם צועדים, יודעים הם את תפקידם, יודעים את המוטל עליהם בעתיד. לחיות ולחיות חיי תורה שלמים בחיי העבודה, להפוך את התורה לתורת חיים, לתורת העולם. "גם עדותיך שעשועי, אנשי עצתי".

בישיבת בני עקיבא נשמרה המסורת הישיבתית, העושה הבחנה ברורה בין השלב בחיים המוקדש ללימוד תורה על טהרת הקודש, לבין השלבים האחרים, בהם עוסקים גם בצורכי החול, על פי הנחיית חז"ל: "עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי". וכך הגדיר את הדברים אבא זצ"ל ("המחנך" עמ' 14):

...הישיבה לא דאגה לתכלית בחיי המעשה ולא הבטיחה שום הבטחה של ממש. מתוך כך נתפתחו בה סגולות-יקר של אידיאליות, של חרות האישיות, של אהבת תורה לשם תורה, וכך הטביעה את חותמה על דורות בישראל. אף אחד לא העלה בדעתו שמהצבת הרעיון של "תורה ועבודה", נובע ומתחייב שילוב יום יומי של לימוד התורה עם לימודים ו/או עבודה של חול. מקובל היה ראש הישיבה במסורת הישיבתית כי השילוב הזה ושכמותו עלולים לפגוע פגיעה מהותית וקשה באופי ובחוס הלוהט של הכבשן.

שינויים מהותיים מחייבים תהליכים חריפים. כדי להתניח ברזל, צריך חום עצום. כדי להדליק נשמות, לטהר לבבות ולהגיע לדרגה של "קדש חיך בתורה וטהרם בעבודה", יש צורך בתהליך חינוכי האמור להמשיך וללוות את הלומד כל ימי חייו.

"חנוך לנו על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה" - לא מן הדרך ולא מן ההתחנכות. ...גדול המאמץ החינוכי המושקע לשמור על המתח הרעיוני והנפשי, בכדי לשמור על לימוד רצוף, על התמסרות גמורה לתורה.

היוצא מאוהלה של תורה, ספק אם יהיה מסוגל לחזור אליו...

כשם שבקריית הפלדה לא תתכן הפסקה באשו הלוהטת של תנור היציקה, וכל ירידה ממעלות החום הגבוהות פוגעת בכושר ההיתוך, הוא הדין בישיבה. הפסקה כל שהיא, יציאה לעולם אחר, מורידה את המתח ומעבירה את כל התחושה הפנימית לפסים אחרים. הלימוד לסירוגין יכול לפגוע קשות במהות הלימוד, להוריד את המתח הגבוה.

(הרב נריה, "בני הישיבות וגיוסם" עמ' י)

במידה והנך יודע עד כמה קשה לחנך בכלל ובתקופות סוערות בפרט, באותה מידה עליך לשאוף לתת את החינוך האידיאלי.

ח. מי רשאי לחדש?

שמעתי מפי אבא זצ"ל, על תלמיד חכם גדול שסרב לקבל הצעות לשמש ברבנות. הוא נימק את סירובו בהסבר כי הוא "ירא הוראה". הוא חושש מאוד מלקחת אחריות לפסוק בדינים

הנוגעים לאיסורים חמורים: שבת, נדה וכדו'. קרא לו אחד מגדולי הדור ושאל אותו: וכי מי אתה רוצה שיפסוק הלכות, מי שאינו ירא הוראה? וכן הוא כתב ("צניף מלוכה" עמ' 129): ...זהו הסימן המובהק והמהימן של איש-ההלכה, של גדול התורה האמיתי אשר דבר ד' בפיו. הוא ירא הוראה. ודווקא מפני שניתנה לו הסמכות להורות ולקבוע, הוא מרגיש את כובד הנטל וגודל האחריות וניגש להוראה באימה ופחד, ומשום כך כשהוא מורה ופוסק - הוראתו מתקבלת בלא פקפוק. "כל אדם שיש בו יראת שמים - דבריו נשמעים".

עבור מי שנושא החינוך התורני יקר לו מכל ועליו הוא מוכן למסור את נפשו, במקום שיש חשש לפגיעה בחינוך - התגובה הטבעית ביותר היא יראה, חרדה וחיפוש כל דרך אפשרית על מנת למנוע את הפגיעה.

רק מי שיודע את יקרת ערך החינוך התורני,

רק מי שחושש מהשינויים, החידושים והשפעתם,

רק מי שמעדיף לראות שערות בגב ידו, אם תהיה פגיעה בשלמות המורשת,

- רק אחד כזה רשאי לחדש ולשנות במבנה החינוכי של המוסד היקר והחשוב ביותר לעם ישראל.

ט. הישיבה התיכונית

במדינת ישראל המתחדשת נוצרה מציאות חברתית / תרבותית / כלכלית, שהעמידה את הישיבה וראשה בהכרח לבחון את דרכה. הורים ותלמידים עמדו בפרשת דרכים שחייבה הכרעה בין מסלול ישיבתי שמטרתו הכשרה תורנית-אמונית לחיי תורה ועבודה, לבין מסלול לימודי תיכון שיפתח אפשרויות רבות יותר לפרנסה וכלכלה. רבים, רבים מידי, בחרו במסלול החול - על אף הידיעה כי בדרך זו יש סיכונים רוחניים גדולים "ורבים חללים הפילה". אף מבין אלו שהגיעו לישיבה, היו שעזבוה באמצע הדרך, כי לא עמדו בלחצים.

עמדה להכרעה שאלה קשה ביותר. האם ניתן יהיה "לשבור את החבית ולשמור את יינה"? או אולי צריך להביט בעינא פקיחא ולראות כי החבית כבר שבורה? להבין כי המשימה המוטלת עליך היא לבחון ולחפש דרכים, איך ניתן, על אף הסדקים והשברים, לשמר את יינה במידת האפשר?

כאן נתגלו עוצמתו וגדלותו של אבא זצ"ל, שנבעו מהשילוב הייחודי של נדבכי אישיותו. כאן נראו גדלות בתורה ואחיזה איתנה בשרשרת גדולי ישראל לאורם הלך. עמדה לו גדלות הראייה (כתלמיד הראי"ה קוק זצ"ל) כי בארץ ישראל מתעלים ונמשכים חיי החול אל הקודש. עמד לו גם כישרון חינוכי נדיר לחיזוק מרכיבים מסוימים בחינוך הישיבתי, על מנת לשמר את החיות הישיבתית.

- כל אלו נתנו לו את העוז לקדש את החדש - החול הנמשך אל הקודש.

רבים תקפו אותו וביקשו להוריד את התואר הקדוש "ישיבה" משיבת בני עקיבא, בגלל השינויים במתכונת הלימודית שחלו בה. אך הוא לא ויתר והמשיך לקרוא לישיבה בשם התואר היקר "ישיבה", תואר הנושא בחובו את המחויבות הגדולה להמשיך את המסורת הישיבתית בכלים המתחדשים. (ואכן ישנם מוסדות הדומים במבנה החינוכי שלהם לישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה. הם קראו לעצמם בשמות אחרים. מתוך חרדת קודש, לא ראו עצמם ראויים לשם "ישיבה").

תהליך הכנסת לימודי החול לישיבה בכפר הרואה היה תהליך מדורג, מלווה בדאגה וחרדה גדולים, שלא לפגוע באופי ובעניין המרכזי שלמענו קיימת הישיבה. רק מכוח ההכרה העמוקה בתפקידה הקריטי של הישיבה בשמירה על מורשת האומה, רק מתוך ההכרה כי שלמות לימוד התורה באה לידי ביטוי שלם אצל הלומדה בקדושה ובטהרה ו"נתקדש קדש קדשים" - הרשה לעצמו, בדחילו ורחימו, להכניס מן החול אל הקודש. בתש"י - התקיימו לימודי החול כרשות ולא חובה, בלילה לאחר סדר הלימוד הישיבתי, שעתיים בלבד. בתשט"ו - הוגדל מספר השעות ל-4, שעות הלימוד הוקדמו לאחר הצהריים והתלמידים התחילו להיבחן בבחינות הבגרות. וכך הוא כתב ("המחנך" עמ' 17-18):

...היה הכרח לתת לנוער שלנו ביסוס דתי תורני הרבה יותר יסודי ורחב שרק מוסד אחד היה מסוגל להעניקו - וזו הישיבה... בתחילתה היא הייתה במתכונת יותר מצומצמת, בתיאום עם הכיוון הקיבוצי של בני עקיבא, להקים הכשרה תורנית לקראת חיים קיבוציים ברמה דתית יותר גבוהה. בהמשך זה התגלה כפתרון טוב לכל הנוער השייך למגזר הציוני דתי. מאוחר יותר, משנוכחנו לדעת שבשביל לרכז את הנוער הזה ולהכניסו באוהלה של תורה, יש לתת לו גם לימודי חול, הגענו בסופו של דבר למזיגה של לימודי קודש ולימודי חול בצורה ששמרה על האופי הרוחני של הישיבה ועל הרמה התורנית שלה, ועם זאת שחררה את ההורים - ובמידה מסוימת גם את הנוער עצמו - מהדאגה הטורדנית להמשך החיים במציאות הדורשת גם לימודים כלליים לשם הכנה לבעיות מחיה וכלכלה.

י. עמדתו של הרב נריה

מתוך קושי להבין את המורכבות הגדולה שאפיינה את דרכו של אבא זצ"ל, יש המבקשים לטעון כי הוא חי כאילו בתחפושת: בעל השקפת עולם חרדית בנסתר, מצד האמת הפנימית שלו, וחובש כיפה סרוגה בנגלה, כדי למשוך אליו את הנוער הציוני-דתי. טענה זו נובעת מהבנות חלקיות ומצומצמות מחד, ומאידיך, הסקת מסקנות פרשניות נרחבות, רב תחומיות, מאמירות בעל-פה שנאמרו בהקשרים נקודתיים מאוד.

שפע אדיר של דברים נוצרו, חוברו ונמסרו בתורה שבכתב ובעל-פה על ידי אבא. דברים אלו מהווים את המקור המושלם להכרת עמדתו וציפייתו, הערכתו ויחסו אל תנועת "בני עקיבא" ורעיון "תורה ועבודה": תקנון התנועה, המנונה, שירתה, מנגינותיה ונוסח תפילתה, עשרות מאמרים בעלון התנועה "זרעים" (שנוסד ונערך על ידו בשנותיו הראשונות) ועוד מאות פרסומים בנושאים תורניים ותנועתיים. - בכל אלו נכתבו ונאמרו ושוורו דברים ברורים, המבטאים את היותו ממתווי דרכה של התנועה ביחסיה לתורה, לעם ולאֶרֶץ, ערכה הדתי של מדינת ישראל, ערך ההשתלבות במכלול מערכותיה של מדינת ישראל, יחס אל השרות בצה"ל ושילוב לימוד התורה עם השרות הצבאי ועוד ועוד. מאות ואלפים שמעו את תורתו במשך עשרות שנים ולאורה הם הולכים כל חייהם.

על כן, טעות תהיה בידי מי שיבקש להיתלות בציטוטים מקומיים וחלקיים של דברים שבכתב, ויותר מכך - בהעלאת קטעי דברים שבעל פה מן הזיכרון, לעומת כל המכלול: "יזהיר לכם כוכב תורה, דרככם סוגה בעבודה... ראשינו בעמקי תורתה, כפינו ברגבי אדמתה...".

מאהלי תורה משדמות עמל, נקומה הנוער נקום ונגאל, התורה נכבוש הארץ נחרוש... תורה ועבודה, שאיפת בני עקיבא, עלה ובנה, למד עבוד עלה ובנה, עלה בתורה ובנה בעבודה...

ילכו רבבות בדרכי אבות, יקימו חיי תורה ועבודה,
הוי אחים נריע עד אשר נגיע לקבוצת בני עקיבא...

...שם בשיבה, גמרא תוספות חבר למד, שם בפרדס, עדר, זיבל, גיזם, עבד.

בישיבה למד תורה ובפרדס גם עבודה, כזו היא דרך בני עקיבא.

אלו הם רק חלק משירי התנועה והמנונה שחוברו על ידו והפכו לשירת החיים של חניכיה. לגרעין הראשון שיצא מהישיבה להגשמה - כתב ("ניב הגרעין" מס' 2, סיון תש"א):

...הקבוצה צריכה להתחדש ממקור התורה. לא קבוצה בעצם ודתית במקרה אלא

קבוצה תורנית שהיא עצם מעצמה של תורה ורוח מרוחה.

האם יעלה על הדעת לומר כי אורח חיים של תורה - בלא עבודה ובלא מדינה, בלא צבא ובלא מדע, בלא כלכלה ובלא רפואה, תורה של חשכת גלות בלא אורות הגאולה - זהו ה'לכתחילה' של הרב נריה?...

בשני הקשרים צוטט אבא זצ"ל בהזכירו את ה"חזון איש".

האחד - בהקשר של הפעילות המעורבת בבני עקיבא ובקרב בנות השרות הלאומי. בשיחתו של אבא זצ"ל (כרב וכראש ישיבות בני"ע) עם בת הכפר מן השרות הלאומי ועם אמו של תלמיד בישיבה, שאל הרב נריה:

אני לכתחילה? ה"חזון איש" הוא לכתחילה! האם סובר אתה שה"חזון איש" היה מרשה לעצמו שיחה כזו עם נערה צעירה?

השני - ביחס ללימודי החול בישיבות בני עקיבא. כאשר הסביר למוזכ"ל בנ"ע שמציאותה של החברה המעורבת בתנועה היא 'בדיעבד', אמר לו אבא זצ"ל:

מה יש? גם ישיבות בני עקיבא הן בדיעבד. ה"חזון איש" הוא לכתחילה.

מדבריו אלו השתמע כי הוא מעריך את מצבו של ה"חזון איש" - היושב בסתר אוהלו ועוסק בתורה בלא עירוב חול, בלא הפסק והסח הדעת, בקדושה ובטהרה, ומתוך כך לא בא לכלל שיחה עם נשים ונערות - כמצב של לכתחילה, ואת מצבו - כמערב חול עם הקודש בישיבה ומעורב בדעת עם הנערים והנערות, דורש בשלומן ומתעניין במעשיהן - כמצב של "בדיעבד". האם אבא זצ"ל אמר כי דרך "תורה ועבודה" היא "בדיעבד"? דברי אבא על ה"חזון איש" כסמל של "לכתחילה", נאמרו בהקשרים המתייחסים אל הפן הייחודי שלו כסמל ללומד התורה המוקדש ללימודו, בלא תערובת של חול וחברה מעורבת! הוא העמיד את ה"חזון איש" כדגם ה'לכתחילה' לחיים שלמים של לומדי תורה **בשעת לימודם בישיבה**, ולעומתו כמצב של 'בדיעבד', את הנהגתו האישית ואת המבנה הישיבתי החדש של ישיבות בני עקיבא; הנהגות שנצרכו לשם חיזוק הנוער בדרכו האמונית-ציונית-דתית.

אין שום הוכחה מאמירותיו של אבא זצ"ל על הזדהות מקיפה, רב-תחומית, עם דעותיהם של החזון-איש ושל ההולכים בדרכו. אין גם בדברי אבא אלו כל ניגוד לתפיסתו את דרך "תורה ועבודה" כדרך "לכתחילה" לרבים, החיים חיי תורה ועבודה בכל אתר. דעתו של אבא הייתה כי הדרך האידיאלית לחינוך הנוער לקראת חיים שלמים - חיי עם ישראל, בארץ ישראל על פי תורת ישראל - היא על ידי לימוד תורה בישיבה. לכתחילה, בישיבה, ראוי ללמוד תורה כפי שהיה מקובל במסורת הישיבות - בלא שיתוף מקצועות נוספים ובלי יציאה לפעילויות המסיחות את הדעת בתנועת נוער, רק במידת הצורך וההכרח לבחור, לשם חיזוקו האישי או חיזוק חבריו. גם אם המינון של ההשתתפות **הכמותית** בפעילות הסניפית הוא פחות מחניך רגיל, תלמיד ישיבה, תורם תרומה **איכותית** יותר להעלאת רמתו הדתית-ערכית של הסניף. הלימוד בישיבה ומטרות תנועת בני עקיבא, חד הם - חינוך לחיי תורה ועבודה. אלו אשר ימצאו מוכשרים להמשך התגדלות תורנית ויהיו את חוט השדרה הרוחני של עם ישראל - קדושים יאמר להם.

בעניין החברה המעורבת היתה דעתו ברורה ועקבית מראשית כניסתו לפעילות בבני עקיבא. (עיין בספר "בשדה הראי"ה", בפרק "על יחס מרן הרב זצ"ל לבני עקיבא"). לכתחילה רצוי שהפעילות תהיה נפרדת כמידת האפשר. בדורות האחרונים חלחלה המתירנות בנושאי צניעות גם למחננו. מתחייבת מכך חובה גדולה יותר להעמיק את הפיתוח האישי, הערכי, לקראת בנין בית בישראל. בגיל הנעורים, הייצריות בוערת בלבבות כאש בנערות, על כן יש צורך מיוחד לשמר את האופי הטהור של המפגשים בין המינים.

כל מי שאינו מדחיק תופעות ומודע לבעיות והקשיים הקיימים בתחום הזה, מרגיש בבעיה ופועל לתיקונה בכל מקום וזמן, בעדינות הראויה לנושא רגיש כזה.

על כן, **במידת האפשר, ראוי להשתדל לפעול בנפרד, בלא לפגוע בערך הגדול והכולל של הפעילות בבני עקיבא ותרומתה לחיזוק הנפשות הצעירות בהכשרתן לחיי תורה ועבודה.**

את עמדתו זו ביטא בהקדמה שכתב לספר "קדושים תהיו" (מאת הרב שמואל כ"ץ, שנת תשל"ז):

ההכרח למצוא דרכים לקרב נוער ליהדות (נוער אשר גם הנהגת הוריו היתה פושרת ביותר), הוא שאילץ לקיים בתנועת הנוער הדתית, מצב של "הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" (ביצה ל, א) תוך אמונה ותקווה כי עם התבגרותם **יתגברו** על משובות הנעורים, ויתקיים בהם "אשרי זקנתנו שכיפרה על ילדותנו" (סוכה נג, א). ואמנם בדרך זאת נשתמרו רבים, רבים מבני הנעורים בתחומי הציבור הדתי, גדלו והקימו בתי משפחות לתפארה, מחנכים ילדיהם לתורה, ולמצוה, ורבים מהם משמשים היום כעמודי תווך לכל דבר שבקדושה, איש איש בסביבתו - בקהילתו.

היה זה והוא זה מצב של 'בדיעבד' - שעת הדחק בדיעבד דמי, ואף היה צורך לא פעם להיאבק גם בתוך המחנה, עם אלה שרצו לראות בהוראות שעה אלו מצב של 'לכתחילה'.

אכן, עם הקמת ישיבות בני עקיבא, וגידול מספר בני התורה בתנועת הנוער, - בן פורת יוסף - השתפר המצב, בהשפעתם הברוכה תוקנו כמה פרצות, ובשנים האחרונות עם הופיע ביכורי גידוליהן של האולפנות לבנות, המצב משתפר עוד יותר, דברים שתמול שלשום היו בבחינת "כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע" (יבמות סה, ב), נשמעים, נקשבים ונעשים. בנים ובנות שתורת אמת מאירה דרכם, משתדלים להביא אתם רוח טהרה וקדושה, וללכת באורחא דמהימנותא.

יא. הרב נריה של 'בדיעבד'

למושג 'בדיעבד' יש פירוש מצומצם, מילולי: "ב[מקרה]שעשה". הפירוש הפשוט מתייחס אל פעולה חד-פעמית שנעשתה שלא כראוי. לעניין פעולה כזו, אין ספק שאם ניתן בעתיד לפעול כראוי, אין להמשיך בפעולות שגויות.

בפרשנות רחבה, משמש המושג 'בדיעבד' כ'שם תואר' על מצב שאינו כפי שאמור וראוי היה שיהיה מלכתחילה. על ידי פעולה / תהליך שלא היה ראוי / נכון / בידיו, נוצרה מציאות. הגענו אל מצב שכרגע הוא נתון שאין ביכולתנו לשנותו. נוצר מצב שאמנם היה מן הראוי למנוע את היווצרותו, אבל כרגע זהו מצב נתון ומתמשך המחייב לקבוע איך פועלים בהווה

הקיומית שנוצרה. התבשל תבשיל בשבת, האם מותר לאוכלו? התבשיל קיים. מה יעשה אתו? הלוא בזריקת אוכלין סתם יש איסור "בל תשחית"? הגדרת ההתנהגות וההתייחסות אל מצב כזה היא מורכבת. לכתחילה לא היה צריך להיווצר המצב, אך לאחר שנוצר, אי אפשר להתעלם מן המציאות החדשה.

במציאות שנוצרה בדיעבד - צריך לכתחילה לפעול בהתאם למתחייב מן המצב, ולהכיר כי זו מציאות של 'בדיעבד'. מי שמתייחס אל מה שנתהווה בדיעבד כאל לכתחילה, הרי הוא מתבלבל בין הרצוי למצוי ונהפך לו המצוי לרצוי. הוא מתרצה ומשלים עם חסרונה של השלמות ובכך הוא מאבד את החזון השלם.

"אין שלם מלב שבור" - אמר הרמ"מ מקוצק, ואף אין שבור מלב שלם. אין טוב ממי שמכיר בחסרונותיו ושואף להשלימם, ואין רע ממי שמשלים עם חסרונותיו ומאבד את השאיפה להשלימם.

גלותו של אבא באה לידי ביטוי באמירה: "יהודי של 'דיעבד' אני". מצד אחד, הכרת החזון השלם, השאיפה למימושו ואי הנוחות המתמדת מהעדר השלמות. ומאידך, הכרה מלאה בצדקת ההליכה בדרך המתפתלת בסבך המציאות המורכבת, מתוך אמונה וביטחון.

יש אנשים הנרתעים מהתמודדות עם מצב בעייתי ומוצאים מקלט בהסתגרות והתעלות בחוגם המצומצם.

יש אנשים, אשר בהתמודדותם עם הקשיים, נוצרים קרעים בטליתם. מסירות נפשם של אלו להלך בשדות ולחפש דרכים חדשות, מפותלות ולא סלולות, תוך דבקות במטרה השלמה - כובשת את הלבבות ומאירה את דרכם באור יקרות.

יש אנשים שה'בדיעבד' הגדול ביותר שלהם, עדיף מה'לכתחילה' הגדול ביותר של אחרים.

יש אנשים שמה'בדיעבד' הגדול שלהם נבנה ציבור ציוני-דתי-תורני גדול ונפלא; ציבור שהשפעתו על התחדשות עם ישראל בארץ ישראל על פי תורת ישראל רבה והולכת לטובה ולברכה.

